

dr. Hengl Melinda

az ÓNSZ Bűnügyi Tagozatának mentora

Egyetemes írástörténet

I. Az írás megszületése

A mai történettudomány elfogadott tétele, hogy két fő korszakot lehet elkülöníteni: a történet előtti időt (praeistoria) és a valódi történelmet. A kezdet-korban (történelem előtti időkben) az emberiség még a műveltség lényegesen más, alacsonyabb fokán állt. Ami ez után következett (valódi történelem), az már a magasabb műveltség kora, ennek fejlődése ellenőrizhető. A két korszak határánál (kb. Kr. e. 4. évezred) az írás megszületése áll, mert írás nélkül nincs magasabb műveltség.¹

Az emberi intellektus kibontakozását több tényező is befolyásolta, amelyek közül a legnagyobb szereppel a biológiai fejlődés és a társadalmi együttélés bírt. Ezek együttesen olyan képességek kifejlődéséhez vezettek, amelyek alapvetően különböztették meg az embert minden más élőlénytől. Ezek a képességek a gondolkodás, a beszéd és az írás.

Az írás definíciója Kéki Béla szerint: „nyelvileg kifejezett gondolatok maradandó rögzítésére szolgáló, kisebb-nagyobb emberi közösségektől elfogadott, egyezményesen grafikai jegyek rendszere”.² Vass Kálmán szerint: „az írás fogalmán a meghatározott tartalmú és jelentésű ábrák útján történő gondolatok rögzítését és közlését értjük”.³

Az írás vizuális ingerek segítségével teszi felfoghatóvá az akusztikusan létező elszálló szót, így győzve le a gondolatközlés útjában álló földrajzi és időbeli akadályokat, ezzel bontva le a tudás terjedésének útjában álló térbeli és időbeli korlátokat.⁴

Az írás az ember talán legnagyobb horderejű találmánya. Létrejött az emberiségnek egy bizonyos intellektuális és társadalmi fejlettségi szintjén, valamint viszonylag fejlett nyelvállapotában volt lehetséges. Egy fejlett nyelv birtokában érthette el az ember társadalmi szerveződése azt a szintet, amelyben valós igénnyé válhatott, hogy a nyelv segítségével az ember testén kívülre helyeződött tudattartalom térbeli és időbeli hatókörét kitágítsa.

Az írás valószínűleg a kereskedelem és az államszervezés igényeinek kielégítésére jött létre. Mert a kereskedelmi szerződések és megállapodások természetüknél fogva

¹ Várkonyi Nándor: Az írás és a könyv története. Széphalom Könyvműhely, 2001. 21. o.

² Kéki Béla: Az írás története. A kezdetektől a nyomdabetűig. Vince Kiadó, Budapest 2000. 11. o.

³ Vass Kálmán: A kriminalisztikai kézírásvizsgálat alapterminológiájához. In: Gödöny József (szerk.): Kriminalisztikai tanulmányok 8. kötet. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1970. 253. o.

⁴ Kéki: i.m. 11. o.

megkövetelték az állandóságot, továbbá a nagyobb államszervezeteket sem lehetett írás nélkül működtetni.

Az írás eredetéről kétfajta felfogás alakult ki. A monogenezis elmélet szerint az írás valamikor tízezer évnél nem régebben Mezopotámiában jött létre, és onnan terjedt el. Ezzel szemben a poligenezis elmélet hívei szerint legalább hét egymástól független keletkezési hellyel kell számolni, amelyek a sumer (Kr. e. 4. évezred vége), az egyiptomi (Kr. e. 4. évezred vége), az égei-tengeri (hettita és krétai, Kr. e. 2. évezred eleje), a kínai (Kr. e. 2. évezredben), az elámi (Kr. e. 3000 körül), az Indus-völgyi (Kr. e. 2200 körül) és a maya (Kr. e. 1. században). Napjainkban a szakirodalom nagy része a poligenezis elméletét fogadja el megalapozottnak.⁵

II. Az írás humanisztikus alapjai

Pszichológiai nézőpontból vizsgálva a kézírás bonyolult mozgáskészség, amely technikai, grafikai és ortografikus készségre bontható. A technikai készségek közé tartozik például az írás helyes módszerének megtanulása és a megfelelő testtartás. A grafikai készség jelenti az írásjegyek papíron történő gyors és pontos ábrázolásának képességét. Az ortografikus készség az írásjegyek használati szabályainak ismeretét és alkalmazását foglalja magába.

Kézírásunk nagyon egyedi, szinte olyan, mint az ujjlenyomatunk. Annak a valószínűsége, hogy az ábécé betűinek fele megegyezzen - vagyis két egyforma írást találjunk - nagyon kicsi. A kézírás egyéni jellegének okai objektív és szubjektív körülményekre vezethetők vissza. Az objektív körülmények közé tartoznak: az eszköz- és anyagtulajdonságok, a körülmények, az íráshelyzetek, az írástanítás módszerei, a fényviszonyok, a hőmérséklet, az írófelület, az ülőalkalmatosság és a hordozó anyag minősége. A szubjektív körülmények pszichológiai, fiziológiai és anatómiai komponensekből állnak. Ilyenek a fizikai adottságok és tulajdonságok, a látás minősége, a kéz milyensége, a finommotorika, a pszichikai adottságok, a tanító és a tanulótársak hatása az egyénre és a média szerepe.⁶

III. Az írástörténet

Tárgyalása során elkülönítem az egyetemes és a magyar írástörténet. Ebben a tanulmányban az egyetemes írástörténetről írok, amely alatt az írás előzményeit, az írás kialakulásához

⁵ Fazekasné Visnyei Irma: Pedagógiai grafológia 1. Regiografo Kiadó, Komló 2005. 19. o.

⁶ Kaszab Gyula – Soóky Andrea – Gulyás Jenő István: Hamis vagy valódi? Írásszakértés és jogismeret mindenkinek. Grafodidakt Grafológusképző és Személyiségfejlesztő Központ, Budapest 2003. 162-163. o.

vezető utat és az írás fejlődésének főbb állomásait értem. Egy másik tanulmányban (Magyar írástörténet) a magyar írástörténet bemutatása során a nemzeti sajátosságokra térek ki.

III.1. Egyetemes írástörténet

III.1.1. Az írás előzményei⁷

Az írást megelőző jelrendszerek az emlékezés és a gondolatközlés speciális módszerei. Fennmaradásukat egyrészt a civilizált népek népszokásainak, másrészt az afrikai, ausztráliai és csendes-óceáni szigetvilágban élő írással még napjainkban sem rendelkező természeti népeknek köszönhetjük. Típusai: a rováspálcák, a hírnökbotok, a csomójelek, a kagylófüzérék és a tulajdonjegyek.

A csomójelek az emlékezés legősibb jeleiként a szám adatok rögzítésére szolgáltak. Az inkák csomójeleiket az államigazgatásban használták és kipuknak nevezték. A kipu alapszinórból és rákötött mellékfonalakból állt. A zsinór színe a tárgyára utalt (sárga – arany, fehér – ezüst, zöld – gabona, kék – vallás, bíbor – hadsereg, vörös – inka vagyontárgyak), a mellékfonalak csomói a tárggyal összefüggő szám adatokat (tíz-es számrendszerben) rögzítették. A kínai hagyományban a csomójelek nádból és kákából font zsinegek voltak, amelyekre kákából vagy gabona szalmájából kötöttek csomókat. A Salamon-szigetek és Nyugat-Afrika őslakói is használták ezt a primitív eszközt.

A rováspálcák a kölcsönadott értékek és az adósságok nyilvántartásával segítették az emlékezést. A rovásfára vagy rováspálcára rárótták (belemetszették) jobbról balra haladva a rovátkákat, majd hosszában félbe hasították. A két egymással megegyező felet elosztották az adós és a hitelező között. Újbóli összeillesztéssel ellenőrizni lehetett az utólagos, egyoldalú módosításokat. Angliában még a tizenharmadik században is rováspálcán nyugtázták az adóhivatalnokok a befizetési összegeket, valamint Kelet-Európában a juhászok, csikósok, gulyások és kondások a tizenkilencedik század végéig így vették számba az állatállományukat. Kínában évszázadokon át a szerződéskötés nélkülözhetetlen eszköze volt, amelyet napjainkban maga a kínai írás is bizonyít. A szerződés szó jelében a háromszor áthúzott függőleges vonal a rováspálcát, a mellette lévő írásjegy a kést szimbolizálja.

A hírnökbot feladata az emlékezés segítésén túl, az üzenetek közvetítése is volt. A vésett jelek jelenthettek meghívást (különböző alkalmakra: pl. vadászat), kereskedelmi ügyletet (cserealapok rögzítése), háborút (Norvégiában századokkal korábban törvényi előírás volt, hogy a háború kitörésekor hírvivő botot kellett végigvinni az országon), segítségkérést (a

⁷ Az ezen cím alá tartozó gondolatok hivatkozási helye: *Kéki*: i.m. 12-16. o.

szomszédos törzseknek üzenve) vagy betölthettek hitelesítési funkciót (az Ausztrál őslakosoknál a hírnökbot felmutatása az üzenet átadására való illetékességet bizonyította). E módszer alkalmazására még az 1930-as években is volt példa az ausztráliai bennszülettek körében.

A kagylófüzér (arakó) az üzenetközlés eszköze volt a nyugat-afrikai színes bőrűek körében, de még napjainkban is kommunikálnak így a Guineai-öböl partvidékén élő népek. A felfűzött kagylók számában és helyzetében rejlik az üzenet tartalma (pl.: két kagyló nyílásával egymás felé fordítva a barátságot, egymástól elfordítva az ellenségeskedést jelent). Az észak-amerikai irokéz indiánok számára még a kagylók színe is jelentéssel bírt (pl.: fehérre festett – béke, vörös – háború, fekete – veszély), a színezett kagylófüzért vampumnak nevezték.

A tulajdonjegy (billog) az állattenyésztéssel foglalkozó népek körében terjedt el. A gazdák fanyélbe ütött vaspálcára vésettek egy kicsi, egyszerű ábrát, amelyet megtüzesítve az állatok bőrébe vagy szarvába nyomtak. Így a billoggal mások számára is egyértelművé tették a tulajdonos kilétét. A leggyakoribb jelek közé tartoztak a madárláb, a kereszt, a kör, a csillag, a sarló, a kehely, a villa, a sarkantyú és a szív.

III.I.2. Az írás kialakulásához vezető út: a barlangrajzok

Már a kőkorszakbeli ősember is hagyott „grafikus” nyomokat. Az altamirai barlang sziklafala kőbe karcolt, kiszínezett, nagyon élethű, paleolitikumi (Kr. e. 20 – 25 ezer) állatképeket őrzött meg. Az ősember sixtusi kápolnája a dél-franciaországi lascauxi barlang volt, amelynek falain sárga, vörös, és fekete színű vadlovak, bölények és szarvasok elevenedtek meg. Az átmeneti kőkor, a mezolitikum és a neolitikum barlangrajzai az idő előre haladtával, egyre stilizáltabbakká váltak, csak a lényegét jelezték és pár vonással utaltak az ábrázolt tárgyra. Ez a kevésbé élethű és jelképes ábrázolás vezetett el a (kép)írás jeleihez.⁸

Ezen jégkorszaki szimbólumok a korlátozott érvényű írás egyik formájának tekinthetők, amelyeknek számtalan változata létezett (a későbbiekben minden történelmi korban), és létezik még napjainkban is (pl. kapcsolási rajzok).⁹

III.I.3. Az írás fejlődésének főbb állomásai

III.I.3.1. A képírás

A rajzok stilizálódása és stabilizálódása révén kialakult képírás (piktográfia) jelei bármilyen nyelven olvashatóak voltak, mert közvetlenül az ábrázolt tárgyra (szóra) utaltak és még nem

⁸ Kéki: i.m. 16-17. o.

⁹ Andrew Robinson: Az írás története. Józsvöveg Műhely Kiadó, Budapest, 2003. 53. o.

jelöltek hangértékeket.¹⁰ A korai amerikai írások (indián, azték, maja), a sumerek írása és a Húsvét-sziget lakóinak írása is képírás jelleget mutatott.

Az indián képírás egyik legnevezetesebb emléke a dakota indiánok bölénybőrre írt Téli Krónikája, amely 1800-tól 1870-ig ábrázolta belülről kifelé csigavonalban haladva az évek legfontosabb eseményeit (pl.: 1800-ban varjú indiánok megöltek 30 dakotát, 1813-ban számarköhögés járvány volt, 1825-ben megáradt a Missouri és többen megfulladtak, 1869-70-ben napfogyatkozást észleltek). Az észak-amerikai rezervátumokban élő indiánok még a jelenkorban is használják a képírást, erre példa a csippevé indiánok hét törzsének 20. századvégi kérvénye, amelyben halászati jogért folyamodtak az Egyesült Államok kongresszusához. A kérvényen a törzseket totemállataik ábrázolják, a szívüket és szemüket összekötő vonalak pedig a közös akaratot, a közös kérést jelenítik meg.¹¹

Az aztékok írása kicsi, oldalnézetből ábrázolt képecskékből állt, előbb a tárgy vagy állat fekete körvonalát húzták meg, majd kiszínezték a rajzot. A legnevezetesebb azték írásos emlék a Codex Borgia, amely tartalmazta az indián napok földi és égi jelenségeivel kapcsolatos elképzeléseket és az Esthajnalcsillag kultuszát.¹² Jeleik tarkák és élénk színűek voltak, egyes színek állandóan megismétlődtek, mert egyes fajta jeleket mindig ugyanazzal a fekete, sárga vagy vörös színnel ábrázolták. Írásuk a kép- és a szóírás keveréke volt, de nagyrészt a képekkel való ábrázolás dominált.¹³

A maják írásjegyei stilizáltak voltak és mindegyik egy-egy kis négyzetet töltött ki. Jellegzetes emlék a quiriguaai Maya naptár részlete, a legépebben fennmaradt emlék a Codex Dresdensis, amely a csillagászati és naptári ismeretek összefoglalója.¹⁴ A fenn maradt emlékek szerint írásukat Icamna nevű istenüktől (a nappal és az éjszaka irányítója) kapták.¹⁵ Írásukban az egyes betűkhöz több hieroglif (kép-szó) és szótagoló jel is tartozott.¹⁶

A Mezopotámiában élő népek már a Kr. e. 4. évezredben ismerték az írást, amelynek feltalálása a sumerekhez köthető.¹⁷ Már Kr. e. 3000 körül kapcsolatba kerültek az akkádkokkal és kölcsönösen hatottak egymásra. A sumér befolyás az akkád nyelvre jól érzékelhetővé vált a szórendben: alany, tárgy, ige (amely szokatlan volt egy sémit nyelv esetén). Az akkád befolyás tisztán látható a sumér nyelvbe átkerülő jövevényhangok által, amelynek egyik példája az „u” hang, amely az Abū Salābīkh szövegekben jelent meg. A Kr. e. 2500 és Kr. e.

¹⁰ Kéki: i.m. 18. o.

¹¹ Kéki: i.m. 19-21.o.

¹² Kéki: i.m. 19-21.o.

¹³ Várkonyi: i.m. 63. o.

¹⁴ Kéki: i.m. 45-47.o.

¹⁵ Várkonyi: i.m. 67. o.

¹⁶ Robinson: i.m. 130. o.

¹⁷ Kéki: i.m. 23-24. o.

1600 közötti periódusban a sumér nyelv fokozatosan megváltozott, a beszélt nyelvből átalakult irodalmi nyelvvé.¹⁸ A sumér írás megfejtése nagyon nehézkes volt, elsőként Grotefend azonosított néhány nevet (Hüztapszész, Dareiosz és Xerxész) az óperzsa szövegben, majd Rawlinsonnak sikerült megfejtenie a bízutúni feliraton a Dareiosz uralma alatt álló népek nevét.¹⁹ A sumér ékírás²⁰ jelei eleinte konkrét tárgyakat ábrázoltak stilizált formában, majd idővel az egyes jeleket többféle értelemben is elkezdték használni (pl. szem + víz = sírás) és így kialakult a fogalomírás, majd idővel az ábrák egyre jobban összekapcsolódtak a szavak hangalakjával és így fokozatosan átalakult szótagírássá.²¹ A sumér jelekből alakult ki idővel a babiloni és az asszír birodalom írása is.²² Valamint a mezopotámiai ékírás szolgált az elámi ékírás alapjául is.²³

A Húsvét-szigeten élők képirása 21 db beszélő fán maradt fenn. A bennszülöttek által kohau rongó rongnak nevezett írásos fatáblák, 80-90 cm hosszúak és 10 cm szélesek, jeleik szorosán álltak, kb. 700 különböző jel ismétlődött rajtuk, egy balról jobbra haladó sort egy jobbról balra haladó követett, és minden második sorban fejtetőn álltak az ábrák. Barthel kutatásai szerint ez nem is tisztán képirás, hanem már a fogalom és szóírás jelei is megtalálhatók rajtuk.²⁴

Az Indus-völgyi írás több (kb. 40-50) jele, hasonlóságot mutatott a Húsvét-szigeti írásjelekkel. Az írás kb. 3500 feliraton maradt fenn, amelyek pecsétköveken, terrakotta bélyegzőkön, cserepeken, vörösréz táblákon, bronzeszközökön, valamint elefántcsont- és csontpálcákon őrződtek meg. A feliratok nagyon rövidek voltak, általában jobbról balra íródtak, soronként átlagosan kevesebb, mint 4 jelet és szövegenként csak 5 jelet tartalmaztak (a leghosszabb is csak 20 jeltől állt), valamint állatok körvonalai is gyakran megjelentek. Összetett írásrendszerre utal az, hogy valószínűleg összesen kb. 400 jelet használtak. Az Indus-völgyi írás még megfejtésre vár.²⁵

Napjainkban is számos piktogram veszi körül az embereket és könnyíti meg életüket. Ilyenek például az időjárás előrejelzések ábrái (nap, villám, felhő, stb), a közlekedési táblák, a ruhadarabok címkéinek rajzai valamint a számítógépek monitorán és az elektromos

¹⁸ *Thomsen, Marie-Louise: Mesopotamia. Copenhagen Studies in Assyriology. Volume 10. The Sumerian Language. An introduction to its history and grammatical structure. Akademisk Forlag, Copenhagen 1984. 15. o.*

¹⁹ *Robinson: i.m. 78. o.*

²⁰ Az „ékírás” elnevezés Thomas Hyde oxfordi professzortól származik: „wedge-like” = „ékszerű”. Hiv: *Robinson: i.m. 72. o.*

²¹ *Kéki: i.m. 23-24. o.*

²² *Robinson: i.m. 71. o.*

²³ http://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Okor-kelet/Okori.es.keleti.nyelvek.es.irasok/index.asp_id=135.html (2017.05.23.)

²⁴ *Kéki: i.m. 21-22. o.*

²⁵ *Robinson: i.m. 147-148. o.*

készülékeken található jelzések. Voltak arra vonatkozó törekvések (például Leibniz, Kr. u. 17. századi filozófus és matematikus), hogy kitaláljanak egy komplett írott nyelvet, amellyel lehetséges lenne az univerzális kommunikáció, amely függetlenül lenne a világ összes beszélt nyelvétől, és csak a filozófiai, a politikai és a tudományos kommunikáció főbb fogalmainak lenne alárendelve. Az elképzelés abból táplálkozott, hogyha mindezeket sikerült megvalósítani a zenében és a matematikában, akkor miért ne lehetne az írásban is? Be kell látni azonban,²⁶ hogy bár egyes piktogramok (ábrák) hatékonyak, az univerzális írott kommunikáció egyelőre még várat magára, mert az írás és az olvasás közvetlen és eddig megfejthetetlen kapcsolatban áll a beszéddel. Az írás nem választható el a beszédétől, a szavakat rögzítő írások hangokat és jeleket is tartalmaznak.²⁷

Kitérőként megemlítendő, hogy különleges, úgynevezett „manuális piktogramok”-ból építkezik a jelbeszéd. Bár található benne néhány ikonikus jel is (pl. nyuszi, kígyó, stb), de a jelek többsége (pl. kakaó, kávé, stb²⁸) absztrakció úgy, mint az írott ábécé betűi. A jelnyelv sem független a beszédétől, hanem a beszélt nyelven alapul, mint például az ASL (American Sign Language).²⁹ Ezért sok esetben, ha egy amerikai, egy kínai és egy magyar jelnyelvet használó siket ember szeretne kommunikálni egymással, akkor jelnyelvek közötti tolmácsra van szükség.

III.1.3.2. A fogalomírás

A képirásból fejlődött ki a fogalomírás (ideográfia) úgy, hogy a jelkészletben megnőtt a szimbolikus értelmű ábrák száma, tehát a jelek már nemcsak a konkrét tárgyakra utaltak, hanem az ahhoz kapcsolódó elvont fogalmakra is (pl.: a Nap nemcsak égitestre, hanem a hőségre is; a láb képe a testrész mellett a járásra is). A fogalomírás jelei az ideogrammák, amelyek értelmezése bizonyos közmegegyezést feltételezett és még nem jelöltek hangértéket.³⁰

Egyiptomban a Kr. e. 3. évezredben a hieroglif írás³¹ hódított teret, amely formáját tekintve képirás jellegű, de jelölésmódja meghaladta azt, és már a kezdetektől (Kr. e. 2900 körül) teljesen kiforrt írásrendszert mutatott. Legnevezetesebb emléke a három nyelven (görög és két ismeretlen) íródott rosette-i kő, amelyet Champollion fejtett meg. A hieroglif

²⁶ Lásd később például a kínai írásnál. Vagy gondolva az egyes nyelvek speciális hangjaira.

²⁷ *Robinson*: i.m. 17. o.

²⁸ <http://jelnyelv.hu/jelnyelvi-szotar/etkezes/> (2017.05.22.)

²⁹ *Robinson*: i.m. 38. o.

³⁰ *Kéki*: i.m. 18. o.

³¹ A hieroglif írás jelentése: „szent véset”. Hiv: *Aidan Dodson*: A hieroglif írás az ókori Egyiptomban. Officina'96 Kiadó, Budapest 2005. 45. o.

írás monumentális díszírás, amelyet emlékműveken és feliratokon használtak, vésővel kőbe véstek vagy kalapáccsal fába faragtak. A hieroglif jeleknek a kézíráshoz alkalmazkodott, egyszerűsített (képszerűségét nagyrészt elvesztett) formája a hieratikus (papi) írás, amelyet a mindennapi feljegyzésekhez használtak, nádtollal és ecsettel róttak papiruszra. Különleges emlék Pawiaenadja Halottak könyve, amelynek bal oldalán hieratikus írással, jobb oldalán hieroglifákkal készült szöveg látható.³² A hieratikus írás leegyszerűsítéséből jött létre a Kr. e. 7. században a démotikus (népi) írás, amely gyorsírás jellegű, sok összevonást és rövidítést alkalmazott.³³ Az egyiptomi ábécé 24 mássalhangzót tartalmazott, a magánhangzókat nem írták le, azokat a szöveget olvasó pótolta nyelvtudásának megfelelően. A hieroglif írás nem képirás, annak ellenére, hogy legtöbb jele élőlényt, vagy élettelen tárgyat jelölt. Csak néhány jel funkcionált ténylegesen képként (tehát jelentette azt, amit ábrázolt), a többségük nem, vagy csak közvetetten utalt az ábrázolt képre. Az egyiptomi nyelvtan közelebb állt az arabhoz és a héberhez, mint az európai nyelvekhez. A közép-egyiptomi mondat szórendje: ige, alany, tárgy, továbbá fontos összetevője volt a végződések gyakori használata a (minden számban és esetben nemek szerint megkülönböztetett) névmások jelölésére. Az igeidők tekintetében a befejezett és a befejezetlen cselekvés koncepcióját alkalmazták, a jelen és a múlt idő helyett.³⁴ Az egyiptomi hieroglifák különlegessége például az úgynevezett „rébusz-elv” alkalmazásában is megmutatkozott, amelynek segítségével láthatóvá tettek hangokat és szimbolizáltak absztrakt gondolatokat. Rébusz például a „nap” jele, amely az első jelkép Ramszesz nevében. A rébusz egy szellemes ötlet, amelynek segítségével kifejezhetővé vált néhány elemi beszélt nyelvi fordulat, amely egy tisztán piktografikus rendszerben első ránézésre lehetetlennek tűnt.³⁵ Lehet, hogy mégis van remény egy univerzális kommunikációs kódra?³⁶

A hettiták kétféle írást is használtak: a sumér ékírást és a hieroglifikus jeleket. Ékírásukban nagyrészt átvették a sumér-babiloni ékírásos jeleket és szótagolást. A történeti, a jogi és a rituális szövegekben váltogatták egymást a hettita kifejezések, és azok sumér vagy babiloni megfelelői. A hieroglifikus írásrendszerüket³⁷ kizárólag feliratokon használták - nem a hétköznapi kommunikáció eszköze volt -, így pecséteken és sziklákba vésve maradt fenn. Érdekes emlék a Tarkondemos-pecsét, amelyen két felirat is szerepel: egy ékírásos és egy hieroglifikus.³⁸

³² *Robinson*: i.m. 102. o.

³³ *Kéki*: i.m. 28-32. o.

³⁴ *Dodson*: i.m. 38-48. o.

³⁵ *Robinson*: i.m. 42. o.

³⁶ A szerző megjegyzése.

³⁷ A hettiták hieroglif jelekkel írt agyagtábláinak megfejtése Bossert érdeme. Hiv: *Kéki*: i.m. 37. o

³⁸ *Robinson*: i.m. 91. o

A Kréta szigetén talált (a Kr. e. 2. évezredben keletkezett) kiégetett agyagtáblák különös írásjeleket őriztek meg. Arthur Evans rendszerezte a jeleket és elkülönítette a minószi hieroglifákat - amelyek még képszerűek voltak -, a későbbi vonalas írásjegyekké egyszerűsödött írásjegyektől, amelyeket lineáris A és lineáris B (az akhájok írása) típusú írásnak nevezett.³⁹ A lineáris A és B között szoros kapcsolatot találtak, de viszonyuk a mai napig még nem teljesen tisztázott. Valószínű, hogy az A-ból fejlődött ki a B, hogy a minószi helyett görögül lehessen írni vele. A lineáris A írás még megfejtésre vár.⁴⁰ A lineáris B megfejtése Michael Ventris angol építész nevéhez fűződött, amely így a legkorábbi, számunkra is érthető európai írássá vált.⁴¹

III.1.3.3. A szóírás

A gyakori használat következtében az egyes jelek összekapcsolódtak az egyes szavakkal, így idővel a jelek a szavak értelmén túl, a szavak hangalakjával is összeforrtak és hangzócsoportokat kezdtek jelölni, amely a szóírás (logográfia) kialakulását eredményezte.⁴²

Az ókori elámi (a mai Irán délnyugati, Mezopotámiával határos részén) írásbeliség már a Kr. e. 4. évezred végére kifejlődött. Az elámi nyelv agglutináló volt, a ragozás az igei és névszói tövekhez kapcsolódó toldalékok által valósult meg, és két nyelvtani nemet (élőt és élettelen) különböztetett meg. A mondatrészek általában alany, tárgy és ige sorrendben követték egymást. Szövegeimlékei között található királyfelirat, adminisztratív szöveg, egy óelámi szerződés és néhány ráolvasás. Az ókori Elámban három írásrendszert használtak: a proto-elámit, a lineáris elámit és az elámi ékírást. A Kr. e. 4. évezred végén jelent meg és a Kr. e. 3. évezredben használták a proto-elámi írást, amely - hasonlított a kortárs uruki proto-sumer íráshoz -, agyagtáblákra írt, kb. 1000 (részben piktografikus, részben absztrakt) jelet használó, logografikus írás volt. A formális hasonlóság ellenére a jeleket még nem sikerült értelmezni, így (a számjelek kivételével) a proto-elámi írás megfejtetlen. A Kr. e. 3. évezred végétől a lineáris elámi írás terjedt el - szintén megfejtésre vár -, amely csak 18 feliraton maradt fenn (pl. egy bilingvis - lineáris elámi és ékírásos akkád - szövegben). A Kr. e. 2. évezred elején átvették a mezopotámiai ékírást, amelyet az elámi nyelv igényeihez igazítottak, és az így létrejött elámi ékírás kb. 130 jeltől állt.⁴³

³⁹ Kéki: i.m. 39-42. o.

⁴⁰ Robnson: i.m. 149. o.

⁴¹ Robnson: i.m. 109. o.

⁴² Kéki: i.m. 18. o.

⁴³ http://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Okor-kelet/Okori.es.keleti.nyelvek.es.irasok/index.asp_id=135.html (2017.05.23.)

A kínai írás eredetileg képirás jellegű volt, a jelek a tárgyak valós képét próbálták rögzíteni. Ahogyan nőtt a jelek száma, a bonyolult, sok vonásból álló összetett írásjelek fokozatosan elvesztették képszerűségüket. A több mint 4 ezer éves kínai írás fejlődése nem járta be a piktogrammáktól a betűírásig vezető utat, amelynek legfőbb oka a kínai nyelv sajátosságaiban kereshető. A kínai nyelv egy szótagú szavakból álló és izoláló nyelv, nem ismeri a ragozást. A szavak többjelentésűek, így főként a jellegzetes éneklő hanglejtés segítségével tehető különbség az azonos hangalakú szavak jelentései között (pl. a „ma” szó jelentése lehet: egyenes hanglejtéssel „édesanya”, emelkedő hanglejtéssel „len”, ereszkedő és a végén felkapott hangsúllyal ejtve „ló”, ereszkedő hanglejtéssel „szidni”), valamint a szinonimák halmozása által (pl. magyarul így hangzana, hogy a barátom nevet – mosolyog) válik egyértelművé a jelentés. A mára már nagyrészt erősen szimbolikussá vált 44 ezer kínai írásjel többségében felfedezhető két elkülönülő rész (elem), amelyek közül az egyik a kiejtésre, a másik a szó értelmére utal. A kínai írásjelek napjainkban is szinte művészi hatásúak, ahogyan kitöltik kis négyzeteiket.⁴⁴ A kínai karakterek esetén előfordulhat, hogy írjuk túlzott jelentőséget tulajdonít e szimbólumoknak, mert – ellentétben az alfabetikus betűkkel – ténylegesen rendelkeznek jelentéssel, és néhány jel szinte vizuálisan felidézi a jelentését. Lehetséges, hogy a kínai írásjelek hangközvetítés nélkül „közvetlenül szólnak a tudathoz”.⁴⁵ A kínai karakterek öt nagy csoportba oszthatók: (1) a piktogramok, (2) az egyszerű reprezentációk (tehát nem piktografikus, de más vizuálisan logikus formájú jelek, pl. az egyes szám megjelenítése egy vonással), (3) az összetett reprezentációk (esetén van logika, de az a gondolatok szintjén valósul meg, pl. a nap és a hold karakterének kombinálásával kifejezett fényes fogalom), (4) a rébuszok, és (5) a szemantikai-fonetikai jelek (amelyek a szójelentéssel bíró karakterek és a szó kiejtését jelző karakterek, pl. az „anya” írásjelében).⁴⁶

A koreaiak átvették a Kr. u. 1. században a kínaiak írását, bár agglutináló (ragozó) nyelvük ragjait nem tudták jól rögzíteni vele. Kr. u. 1446-ban Sze-Csung uralkodó új írást vezetett be, amely geometriai elemekből (pont, vonás, négyzet, kör) építkezett. Az új koreai ábécé 11 magánhangzóból és 14 mássalhangzóból álló, egyszerű és könnyen megtanulható betűírás volt, így hamar elterjedt. A koreai írás egyik jellegzetessége, hogy a szótagvégi mássalhangzókat az előttük lévő magánhangzó alá rögzítik.⁴⁷

A vietnámiak is a kínai írásjeleket vették át, amely esetükben jól rögzítette a szintén egy szótagú szavakból álló, ragozást nem ismerő nyelvüket. A Kr. u. 17. században

⁴⁴ Kéki: i.m. 48-50. o.

⁴⁵ Robinson: i.m. 48. o.

⁴⁶ Robinson: i.m. 186. o.

⁴⁷ Kéki: i.m. 52. o.

próbálkoztak a latin betűs írásnak a nyelvükre való alkalmazásával, amelynek eredménye az 5 diakritikus jel (a magánhangzókra tett vonások és az alájuk írt pont) bevezetése volt, amelyek segítségével jelölhetővé váltak a kiejtés változatok, így új betűírásuk gyorsan elterjedt.⁴⁸

III.1.3.4. A szótagírás

Azáltal, hogy a jelek hangalakokat is rögzítettek, lehetővé vált a több szótagú szavaknak, az egy szótagú szavak jeleinek egymás mellé írásával való rögzítése (pl. „silány” = „sítalp” jele + „lány” jele), és kialakult a szótagírás.⁴⁹

A japánok a Kr. u. 4-5. századtól vették át a kínai szóírás jeleit, amely az alapvető nyelvi különbségek miatt (a kínai izoláló nyelv, a japán agglutináló nyelv) nem volt képes pontosan rögzíteni az elhangzottakat. A Kr. u. 8-9. században a kínai fű-írás szójeleinek egy részét csak hangértéke alapján felhasználva kialakították a japán nyelvhez alkalmazkodó, sajátos első szótagírásukat a hiraganát. A Kr. u. 11. század végén a kínai normál írásból létrehozták a kissé szögletes jelekből álló második szótagírásukat a katakanát, amelynek kb. 3-4 ezer jele szilárdult meg a Kr. u. 19. század végére. Mindkét szótagírás 71 jelet tartalmazott. A japán írás harmadik típusa a kínaiaktól régen átvett és megőrzött szójelekből állt, amelyeket kandzsiknak neveztek. A japánok párhuzamosan használják mindhárom írást, hiraganával írják a toldalékszerű tartalmakat (a ragokat, a névutókat, az igekötőket), katakanával rögzítik földrajzi neveket, a személyneveket, az idegen nyelvből átvett jövevényszavakat, a hangutánzó és az indulatszavakat, valamint kandzsikkal jelölik a főneveket, az igetöveket és a mellékneveket. A japán nyelvészek Latin Betű Társasága szabályzatot adott ki (Romadzsi-kaj), amelyet Hepburn (amerikai misszionárius) módosított arra vonatkozóan, hogy miként kell a japán szavakat latin betűre átírni (Romadzsi-Hepburn-féle szabályzat).⁵⁰ Jelenleg még problematikus a kandzsi jelek digitalizálása. Az output oldaláról tekintve: a kandzsi jelek nyomtatása sokkal több memóriát igényel (mint a betűírásoké), és csak jelentősen torzulva kivitelezhető. Az input felől közelítve: nehéz olyan billentyűzetet tervezni, amely legalább kétezer féle kandzsi jelet képes működtetni és képes olyan gyorsan bevinni a jeleket, mint az alfabetikus írásrendszerek esetén. Ha nem sikerül megoldást találni a problémákra, akkor a kandzsi jelek el fognak tűnni az elektromos adatfeldolgozásból, és akár a japán mindennapok egyéb területeiről is.⁵¹

⁴⁸ Kéki: i.m. 53-54. o.

⁴⁹ Kéki: i.m. 18-19. o.

⁵⁰ Kéki: i.m. 54-59. o.

⁵¹ Robinson: i.m. 209. o.

III.I.3.5. A betűírás

Az emberek tudásának bővülése, a felfedezett földrajzi helyek nevei és az új uralkodó családok személyneveinek rögzítésével kapcsolatban fellépő igény, magával hozta az írásrendszer átalakítását. Az egyik út a jelek számának növelése, a másik a jelek kapcsolatának változtatása és a későbbiekben elemeire bontása volt. A meglévő szójelek egymás mellé rajzolásával, és ezekből csak a kezdő hangzók felolvasásával (ez az akrofónia) leírhatóvá váltak az új szavak. Az akrofónia alkalmazásával alakult ki az egyes hangokat (hangalakokat) rögzítő betűírás (fonográfia).⁵²

A Sínai-félszigeten talált, Kr. e. 2. évezredből származó feliratos kőtáblákat Gardiner fejtette meg. A sínai ősemiták a saját nyelvükre alkalmazták az egyiptomiak írását és közben felfedezték, hogy ha a különböző jeleket következetesen egy-egy hang jelölésére használták, akkor a 32 jel kombinálásával minden szavukat rögzíteni tudták. Vitákat követően az írástörténészek többségének jelenlegi véleménye szerint Kr. e. 1500 körül a Serabit el-Khadim fennsík ősemita népe átvette az egyiptomi hieroglif jeleket, amelyeket saját nyelvén megnevezett, majd az akrofónia elvének segítségével a szavak jelentését figyelmen kívül hagyta és az első hangzókat betűként önállóan kezdte rögzíteni, így jött létre a protosínai írás. A sínai ősemiták tették meg az első lépést, nyelvük minden mássalhangzóját más jellel jelölték, így kialakították az első betűírást.⁵³

Ugarit romjainak feltárása egy rasz samrai földműves birtokán felfedezett sírkamrával kezdődött. A Kr. e. 12. században elpusztult ókori város könyvtárának és írnokiskolájának maradványait is megtalálták, valamint több ékírásos agyagtáblát. Amelyek alapján Bauer megállapította, hogy az ugariti írás már a Kr. e. 15. században 30 jelből álló, tiszta betűírásnak tekinthető.⁵⁴

A föníciaiak kezdetben átvették az egyiptomi hieratikus írást, majd valószínűleg a protosínai és az ugariti írás hatására a Kr. e. 14-13. században kifejlesztették saját ábécéjüket. A jelekkel jobbról balra haladtak, a szavakat eleinte szóközök nélkül írták, később kis vonásokkal és pontokkal választották el. A 22 betűs föníciai ábécé csak mássalhangzókat rögzített, a magánhangzókat az olvasónak kellett kiegészítenie (pl. az „mlk” mássalhangzócsoport jelentése lehetett: „malk” - király, „malki” - királyom, „malák” - uralkodik, „malaka” - uralkodott, „malaku” - uralkodtak). Írásukban érvényesült az akrofónia elve (pl. az „ökör” neve „alef”, és jelét az „a” hang írására használták), a szókezdő hangnak

⁵² Kéki: i.m. 19. o.

⁵³ Kéki: i.m. 60-61. o.

⁵⁴ Kéki: i.m. 61-62. o.

lefoglalták a jelet, de a betű nevének megtartották az egész szót. A föníciai írás legrégebbi emléke Ahiram király szarkofágján található, a kőkoporsó fedelének szélébe vésve. A síremléket a Kr. e. 13. században fia állíttatta Búblosz királyának örök nyugvóhelyül. Nevezetes lelet a Holt-tengertől keletre talált moabita kő, amely Méša moabita király háborús győzelmeinek állított emléket Kr. e. 842-ben.⁵⁵

Az arámiak (arameusok) a Kr. e. 8. században a föníciaiaktól átvett betűírást használták, majd a Kr. e. 7. században lekerekítették az eredetileg szögletes formákat, a jelek mozgalmassá, művészi hatásúakká váltak és megszületett a kurzív írás, amelynek emlékei Assurbanapli uralkodásának idejéről származnak. Az arámi betűformákat idővel átvették a héberek, az arabok, a perzsák, a görögök, valamint hatottak a régi indiai írásokra.⁵⁶

A héberek eleinte a Palesztinában elterjedt ékírást használták, majd áttértek a föníciai íráshoz hasonló betűírásra. Ennek a kánaánita héber írásnak a legrégebbi emléke a Kr. e. 9. századi gezeri naptár, amely óhéber írással rögzítette a földművelés teendőit felsoroló héber hónapneveket. A Kr. e. 6. században átvették az arámi betűket, és formájukat 200 év alatt sajátossá tették, így kialakítva máig megőrzött betűtípusukat a kvadrátát, amelynek jelei apró négyzeteket töltenek ki és jobbról balra íródnak.⁵⁷

A nomád arab törzsek kapcsolatba kerültek az arámi kultúrával és a mediterrán népek műveltségének hatása mutatkozott meg a Kr. u. 1. században kifejlődött nabateus íráson, amelynek egyik emléke a Kr. u. 328-ból származó namárai sírkő. Ez az írás forrásként szolgált az arab írás későbbi változatai számára. Az arab írás önálló fejlődésének első jelentős állomása a Kr. u. 7. századtól megjelent kúfi írás volt, amely nevét Kúfa városáról kapta. A hétköznapi formák mellett, elterjedt a díszesebb változata is (a virágos kúfi), amelyet kizárólag a Korán másolására használtak. Közben a kúfi mellett megjelent az arab írás hajlékonyabb vonalvezetésű változata a naszkhi. A két írás évszázadokig egymás mellett létezett, majd a Kr. u. 11. században a naszkhi kiszorította a kúfit. Az arab ábécé 28 mássalhangzót (konzonánst) tartalmazott, amelyek leírásához csak 17 jelet használtak. A hiányzó betűket a megkülönböztető jelek (egy, két vagy három pont) segítségével ábrázolták, amelyek megváltoztatták az egyes betűk hangértékét. Csak 3 alapmagánhangzót („a”, „i”, „u”) jelöltek az írásban, a betűjegyek fölé húzott jellel, vagy a betűk alá írt vonással. Sorvezetésük napjainkban is jobbról balra haladó. A muszlim vallás tiltja az ember- és állatábrázolást, ezért a művészi kalligráfia sok helyen síkdíszítő motívumként jelent meg. Az

⁵⁵ Kéki: i.m. 62-64. o.

⁵⁶ Kéki: i.m. 64-66. o.

⁵⁷ Kéki: i.m. 66-68. o.

iszlám térhódításával az arab betűket több nép is átvette. A perzsák az egyházi és jogi munkák írásához a naszkhít használták, de a kereskedelmi valamint a családi levelezésben a sok és szabálytalan betűkapcsolatot engedő sekasztét-t részesítették előnyben, míg az irodalmi művek írásához (pl. színes miniatúrákkal díszített perzsa kódexek) az elegáns naszta'liq betűt alkalmazták (amelyet nemcsak vízszintesen írtak, hanem jobbról balra emelkedő sorokban is). Mivel az arab betűk könnyen és gyorsan írhatók voltak elterjedtek az afgánok, az észak-afrikai berberok, a kelet-afrikai szuahélik, valamint Madagaszkár, Hindusztán, Madras és a Maláj-félsziget lakói között is. A törökök is átvették, de nem kedvelték a naszkhít, ezért kifejlesztették helyette elsősorban a dívánit, majd később más írásváltozataikat, amelyek közül a sziaqatot használták például a megszállt magyarországi területeken is, a pénzügyi igazgatás külön írástípusaként. Így elterjedtségét tekintve az arab betű sokáig versenytársa volt a latin betűnek. Azonban az arab írásnak a nem sémi nyelvekre való alkalmazása a magánhangzók hiányos jelölése miatt problematikus volt, ezért a 20. században több nép is hűtlenné vált az arab íráshoz. A turkológusok 1926-os bakui kongresszusa kimondta, hogy a törökök és a tatárok térjenek át a latin betűs írásra. Ennek végrehajtását a török nemzetgyűlés 1928. november 3-án hozott döntése szolgálta, a latin betűs írás jól előkészített bevezetéséről.⁵⁸

A görögök (az arámiak közvetítésével) a föníciai ábécét vették át (a legújabb kutatások szerint a Kr. e. 8. század körül). Amelyet bizonyít a betűk elnevezéseinek hasonlósága (a föníciai „alef”, görögül „alpha”), a betűk formáinak azonossága, a görög ábécé betűinek sorrendje (nagyjából megegyezik a föníciaival), és az írás iránya (amely a legrégebbi emlékeken jobbról balra haladó). A sorvezetés idővel átalakult, előbb (Kr. e. 7 - 6. század) busztrifedonná (ökörszántás: az egyik sorban jobbról balra, a másikban balról jobbra íródó), majd (Kr. e. 5. század) balról jobbra haladóvá. A görögök mássalhangzóik jelölésére változatlan formában vették át a föníciai ábécé 16 jelét, a magánhangzók rögzítésére pedig azokat a fennmaradó jeleket használták, amelyek a görög nyelv hangrendszere miatt feleslegesnek bizonyultak. Így alakult ki az „alef”-ből az „a”, a „hé”-ből az „e”, a „héth”-ből az „é”, az „ajin”-ből az „o” és a „jod”-ből az „i”. Az „u” jelölésére a „waw”-ot használták, az „y” a klasszikus görögben már „ü”-nek hangzott, az „ó” számára pedig kifejlesztették az „omegá”-t. Idővel három mássalhangzópart is beillesztettek az ábécébe: a „ph”-t (Φ), a „kh”-t (Χ) és a „psz”-t (Ψ). Így jött létre a 26 betűs görög ábécé, amelyből a Kr. e. 7. században kikopott a „digamma” (Ϝ) és a Kr. e. 6. században a „koppa” (Ϙ). Az archaikus görög írásnak több változata alakult ki a századok során, amelyek egymás mellett léteztek. A

⁵⁸ Kéki: i.m. 68-72. o.

leglátványosabb különbség a keleti (ión) és a nyugati (dór) típus között volt, mivel betűik formájában 9 esetben is mutatkozott eltérés. Arkhinosz rétor a Kr. e. 403-ban elérte a keleti (ión) változat hivatalos írássá minősítését, amellyel ez a klasszikus ábécé rangjára emelkedett és megszilárdult a 24 betűs görög ábécé betűsora. Eleinte csak a nagybetűket ismerték. A kőbe vésett feliratok betűit monumentális vagy kapitális írásnak, a papiruszra írt változatait kurzív írásnak nevezték. A Kr. u. 3. századtól a kerekded formájú unciális írás terjedt el, amelynek betűformái napjainkban is fellelhetők a görög írásban. A kisbetű (minuszkula) csak a Kr. u. 9. században jelent meg.⁵⁹

Érdekesség, hogy az etruszk nyelv nagy részét a kutatók sajnos napjaikban még nem értik, annak ellenére, hogy képesek folyamatosan olvasni rajta, mert az etruszk írás is a görög ábécé betűit használta. Kétnyelvű (föníciai és etruszk/görög) emléke a Kr. u. 500 körüli időkből származó arany díszablák sora, amelyek azonban csak a „ci” (három) szóval gazdagították az etruszk nyelvismertetet.⁶⁰ Az etruszk ábécé 27 jelből állt, és többféle változata is használatban volt, ahogyan a nyelv is több változáson esett át.⁶¹

A szláv ábécé megszületését a szláv nyelvre fordítandó könyvek (Biblia) igénye hívta életre. Az ábécét a görög minuszkuálából szerkesztette Konstantin⁶², megalkotva ezzel a glagolita írást. Az ábécé 38 betűből állt: olyan betűket is tartalmazott, amelyek nem képviseltek külön hangértéket (pl. az „i” hang háromféle jele), valamint új elemek is bevezetésre kerültek (azokra a szláv hangokra, amelyek hiányoztak a görög nyelvből), és átvett három írásjegyet a szemita írásból is. Idővel a glagolita betűformák kissé átalakultak, szögletessé váltak. Az írás során a betűket nem kapcsolták össze, de szorosán egymás mellé írták. A glagolita írást használták a morvák, majd rövid időre átvették a csehek és közvetítésükkel eljutott a lengyelekhez is (bár náluk az akkor már elterjedt latin betűs írás miatt nem honosodott meg), a délszlávok közül a horvátok körében hódított leginkább, de használták a szerbek és a bolgárok is (amíg a cirill írás ki nem szorította).⁶³

Az új szláv írás: a cirill betű a Kr. u. 9. században jött létre a Bolgár Birodalomban, nevét a nagy előd (Konstantin = Cirill) tiszteletére kapta. Megalkotójának kiléte napjaikban még vitatott. (Egyes elképzelések szerint Cyrill szláv apostol tekinthető ezen írás atyjának is.⁶⁴) A cirill ábécé 43 betűből állt: átvette a 24 görög betűt és 5 betűjelet a glagolitából, valamint saját betűket is tartalmazott. Vonalvezetésében a glagolitánál egyszerűbb volt. A Kr.

⁵⁹ Kéki: i.m. 73-78. o.

⁶⁰ Robinson: i.m. 152. o.

⁶¹ Varga Csaba: Jel Jel avagy az ABC harmincezer éves története. Frig Könyvkiadó, 2001. 415. o.

⁶² Konstantin szerzetesként felvett neve: Cirill. Hiv: Kéki: i.m. 94. o.

⁶³ Kéki: i.m. 92-95. o.

⁶⁴ Elizabeth Hering: Az írás rejtélye. Budapest 1996. 91. o.

u. 11. században Bulgáriából Kijevbe került át a szláv birodalom (és vele az írásbeliség) központja, így innen terjedt tovább a régi cirill betű, amelynek jelentősen egyszerűsített változata az orosz ábécé. I. Péter cár 1710-es nyomdabetű reform rendelete következtében a cirill betű közelebb került (hasonlatosabbá vált) a latin antikva betűformáihoz, és törölte azokat a görögből átvett betűket, amelyek nem fejeztek ki orosz hangokat. Az orosz cirill betűsorról szinte teljesen megegyezik az ukránok (2 betű eltérés), a bolgárok (1 betű eltérés) és a szerbek (5 betű eltérés) cirill írása.⁶⁵

Valószínűleg (bár kétséget kizáróan nem bizonyítottan) az arameus írás volt az őse az egyik legkorábbi indiai írásnak, a kharosthi-nek. A legrégebbi (Kr. e. 270 körül) ismert feliratok Asóka császár sziklába vésett rendeletei.⁶⁶ Ez az írás az arámi ábécé 12 mássalhangzóját tartalmazta, amelyet kezdetben jobbról balra haladva írtak, majd megjelent a busztrofedon irány, végül pedig áttért a balról jobbra haladásra. A kharosthi-t csak Északnyugat-Indiában használták és csak a Kr. e. 3. századtól a Kr. u. 4. századig. Vele párhuzamosan létezett a bráhmí, amely az egész indiai szubkontinensen elterjedt. A bráhmí ábécé megteremtését nehezítette, hogy a szemita mássalhangzóírás egyes betűjeleinek felhasználásával meg kellett oldani a saját magánhangzók jelölését is, és olyan betűsört kellett kialakítani, amely alkalmas volt a szanszkrit és a prákrit hangrendszerének grafikai jelekkel történő rögzítésére. Ahogy idővel a prákritből a tájnyelvek sokasága kialakult, úgy jöttek létre a bráhmí írásból valamennyi indiai nyelvjárás ábécéi (kb. 200 változat), tehát hatásában átörökítve ez az ábécé napjainkban is él. Az egyes változatok között jelentősek voltak az eltérések. A nágarit használata terjedt el Észak-India nyugati felében a Kr. u. 1. évezred közepétől, majd kb. a Kr. u. 7. vagy 8. században kezdődött a betűk fölött végighúzott fejszál (hindiül: matra) alkalmazása. A Kr. u. 11. századtól kezdve a dévanágari vált a legelterjedtebb írássá Indiában, amelynek sajátos jellemzői közül érdemes kiemelni, hogy az ábécében nincs „a” betű, valamint több szót is egybeírnak (amit a fejszálak külön is hangsúlyoznak). A dévanágari fölé kerekedve minden tájnyelv helyi írásváltozatának, ugyanakkor megőrizve a bráhmí írásrendszer sok sajátosságát, lett a függetlenné vált India napjaiban is hivatalos írása.⁶⁷

III.I.3.5.1. A latin betű kialakulása

⁶⁵ Kéki: i.m. 95-97. o.

⁶⁶ Robinson: i.m. 175. o.

⁶⁷ Kéki: i.m. 101-104. o.

Sokáig tartotta magát az a nézet, hogy a rómaiak a görög ábécét vették át, de a legújabb kutatások azt mutatják, hogy etruszk hatás is alakította a latin betűt. Kettős hatás alatt fejlődött ki a kereskedelmi, háborús és egyéb kapcsolatok miatt. A latin betűk kezdetben merevek és szögletesek voltak, a szavakat nem választották el egymástól, mivel monumentális emlékművekre vésték őket. Később több formája is kialakult és a hódításokkal egész Európában elterjedt. Nagy Károly frank király Alkuin szerzetest bízta meg Kr. u. 781-től az írás megreformálásával. Így alakult ki a karoling minuszkula, a későbbi latin kisbetű, majd a könyvírás és másolás során a nagybetű (kapitális) is. Ettől kezdve napjainkig a latin betűk nem sokat változtak, de az írás körülményei (íróeszköz, írólap, tinta) és a kor divatja változtattak a megjelenő formákon.

A latin betű a középkorban a latin nyelveket beszélő népek körében természetes volt, de elterjedt a szláv népeknél is (lengyel, cseh, szlovák), és elfogadták többek között a germánok, a finnek, valamint a magyarok is. Továbbá a későbbiekben Amerika és Ausztrália felfedezését követően ott is meghonosodott.⁶⁸

III.I.4. A közönséges írás betűrendszerein kívül eső ábécék

Az eddig ismertetett (közönséges) írások mellett érdekességként megemlítenéd, hogy más ábécék is léteznek, mint például a Morse-ábécé, a Braille-írás és a gyorsírás.

A Morse-ábécé egy olyan kommunikációs kód, amely szöveges információt tartalmazó üzenet átvitelét teszi lehetővé vezetékes (távíró) vagy vezeték nélküli (pl. rádiós) kommunikációs csatornán.⁶⁹

A Braille-írás - más néven a vakírás -, egy és hat közötti számú, domború nyomású pont kombinációiból kialakított írásjeleket használ, amelyek az ujjbegyek segítségével olvashatók.⁷⁰

A gyorsírás akkor használatos, ha az auditív beszéd egyidejű és szövegveszteség nélküli rögzítése az elvárás. Alapkövetelménye a gyorsaság, a rövideg és a rekonstruálhatóság. A gyorsírási rendszerek fő alkotórészei: a jelek, a rövidítési szabályok és az állandó rövidítések. A legrégebbi gyorsírási emlék az Kr. e. 4. századi Athénból származik. Jelenleg nagyon sok gyorsírási rendszer ismert, amelyek egymás mellett léteznek.⁷¹ A legismertebbet Sir Isaac Pitman találta ki a Kr. u. 19. században. Mivel fonetikai alapelvekre épül, ezért viszonylag könnyen alkalmazható más (nem angol) nyelv lejegyzésére is. 65 betűből áll, amelynek

⁶⁸ Fazekasné Visnyei: i.m. 22-23. o.

⁶⁹ <https://hu.wikipedia.org/wiki/Morzek%C3%B3d> (2017.05.22.)

⁷⁰ Kaszab – Soóky – Gulyás: i.m. 157. o.

⁷¹ Kaszab – Soóky – Gulyás: i.m. 157. o.

összetétele: 25 egyszerű mássalhangzó, 24 kettős mássalhangzó és 16 magánhangzó (bár ezeket többnyire kihagyják). A jelek egyenes vonalak, hurkok, pontok és kötőjelek keverékeiből állnak.⁷²

IV. Összefoglalás

Ebben a tanulmányban az írás megszületési körülményeinek (intellektuális és társadalmi érettség, fejlett nyelvállapot, kereskedelmi és államszervezési igények) valamint humanisztikus alapjainak (technikai, grafikai és ortografikus készség, a kézírás egyéni jellegének objektív és szubjektív körülményei) bemutatását követően, kitértem az - általam - egyetemes írástörténetnek nevezett rész főbb pontjaira: az írás előzményeire (a rováspálcák, a hírnökbotok, a csomójelek, a kagylófüzerek és a tulajdonjegyek), az írás kialakulásához (barlangrajzokon át) vezető útra és az írás fejlődésének főbb állomásaira (a képírás, a fogalomírás, a szóírás, a szótagírás és a betűírás). Végül megemlítettem a közönséges írás betűrendszerein kívül eső ábécéket.

A fent ismertetett jelrendszerek több ponton is eltéréseket mutatnak egymástól, de mindegyikben közös, hogy a gondolatok rögzítésére jöttek létre és sikeresen meg is valósították azt.

---

⁷² *Robinson: i.m. 43. o.*